

חכמת המעשה בכשירות תרבותית בבריאות

הוראת כשירות תרבותית למקצועות הבריאות

הקדמה

כשירות תרבותית במסגרת ארגוני בריאות הוא נושא שכבר נכתב עליו ודובר עליו רבות גם במסגרת זו של חכמת המעשה בכשירות תרבותית בבריאות. אך מה לגבי המוסדות המכשירים למקצועות הבריאות? האם מוסדות ההכשרה השונים (בתי ספר לרפואה, לסייעוד, חוגים לפיזיותרפיה, לריפוי בעיסוק, קורסי מזכירות רפואית וכדומה) מצליחים לשלב בתכניות הלימוד תכנים מתאימים, כדי להוציא לשוק העבודה מטפלים כשירים תרבותית?

חוזר מנכ"ל בנושא התאמה תרבותית ולשונית במערכת הבריאות מתמקד בהכשרות בתוך ארגוני הבריאות, כחלק מעבודתם של נותני השירות והטיפול. הכשרה בזמן לימודי המקצוע, לוקה, למיטב הכרותינו, בחסר¹, בחלק ממסגרות ההכשרה.

כיום יש יוזמות נקודתיות של בתי ספר למקצועות הבריאות לקיים הכשרה לכשירות תרבותית במסגרת ההכשרה, אך לא כחלק מתהליך ההכשרה הנדרש על ידי משרד הבריאות – דוגמאות ליוזמות הללו לכך ניתן לראות בקורס "אדם ורפואה" של בית הספר לרפואה באוניברסיטה העברית, בקורס "תקשורת בין אישית וכשירות תרבותית" במסגרת מסלול ההסבה לסייעוד בבית הספר לסייעוד ב"שערי צדק", ובדוגמאות שמציגה ד"ר שרה ניסים במאמר זה.

ד"ר שרה ניסים, מחלוצות הוראת הכשירו התרבותית בישראל, מציגה את משנתה בהוראת כשירות תרבותית למקצועות הסייעוד, בשני בתי ספר – הראשון בצפת, והשני בביה"ס לסייעוד ע"ש אדית וולפסון בחולון, שאותו היא מנהלת ובו פותח קורס ייחודי בכשירות תרבותית לעתודאים לסייעוד. ד"ר ניסים מציגה את האתגרים השונים בהכנסת הנושא לתכנית הלימודים ובהוראתו – הן במהלך תכנית הלימוד והן במסלולים השונים בבית הספר.

¹ ראו למשל את ליבת ההכשרה ללימודי אחות/מוסמך/ת, במנהל הסייעוד. בתוכן לא מופיע פרק הנוגע לכשירות תרבותית כנושא נפרד: <https://www.health.gov.il/UnitsOffice/nursing/nursingStudies/Pages/programs.aspx>

הוראת כשירות תרבותית למקצועות הבריאות

ד"ר שרה ניסים, מנהלת בית הספר האקדמי לסייעוד ע"ש א' וולפסון

במסגרת לימודי לתואר שני בחינוך, באוניברסיטת חיפה, נחשפתי לקורס בנושא רב-תרבותיות, בדגש על מה שקורה בעולם. "נדלקתי" על הנושא, והתחלתי להתעניין ברב תרבותיות, בהקשר של בריאות ומקצועות טיפוליים.

בעקבות ההתעמקות שלי, הגעתי להכרות עם נושא הכשירות התרבותית, תוך מיקוד בחשיבותו למקצועות הבריאות ובסייעוד בפרט. בתקופה זו שימשתי כסגנית מנהלת בבית הספר לאחיות בצפת ובמסגרת תפקידי יכולתי להכניס את התחום לבית הספר. אפשר לומר שתוך זמן קצר "הדבקתי" את כל הסגל בהתלהבות שלי מהנושא. כך, התחלנו להוביל בהעלאת המודעות ובהכשרת צוותים לחשיבות הכשירות התרבותית בסייעוד.

ב-2003 סגל ביה"ס למורות מצפת, הנחה יום מרוכז לכל המורות לסייעוד בארץ, במסגרת הכנס השנתי של העמותה לחינוך בסייעוד שהתקיים בכפר המכביה, בנושא "הוראת נושא הכשירות והרב תרבותיות בסייעוד". כל בית ספר קיבל מאתנו דיסק, עם המלצות לקורס בנושא, ספרות רלוונטית, מצגות ותרגילים. לאור הצלחתו של המפגש, הגענו למינהל הסייעוד והצלחנו לשכנע אותם להכניס את הכשירות התרבותית כתוכן חובה ללימודי הליבה, במסגרת מדעי הסייעוד – "בריאות וסייעוד בחברה רב תרבותית" (ליבה 2006). הנושאים שנדונים במסגרת זו כללו: אלימות, עוני, עלייה והגירה.

בלימודי התואר שלישי שלי, שאותו סיימתי ב-2008 באוניברסיטת RUSKIN באנגליה בתחום הסייעוד הבין-תרבותי (TRANSCULTURAL NURSING), התמקדתי בכשירות תרבותית בסייעוד: בדקתי כיצד אחיות ישראליות ממוצא אתיופי, מתייחסות לדרישה למתן טיפול כשיר תרבותית, כשהן עצמן שייכות לקבוצת מיעוט תרבותית וגם נתקלות בתופעת של גזענות. במחקר גיליתי שאותן אחיות חוות דחייה לא דווקא מצד המטופלים, כי אם בעיקר מצד הצוות, הקולגות שלהן, המתנשא עליהן, לא סומך עליהן ולא מאמין ביכולותיהן. האחיות הרגישו מותשות בניסיון להוכיח את עצמן באופן תמידי.

לאחרונה, אגב, ערכתי מחקר המשך, ראייתי אחיות חדשות ממוצא אתיופי, שסיימו לאחרונה את הלימודים. גיליתי שינוי גדול מאוד בין התחושה שהביעו המרואיינות ב-2008 לבין מה שהמרואיינות החדשות מרגישות כיום. במחקר הנוכחי הן מציינות שהצוות מקבל אותן הרבה יותר וסומך עליהן, והמטופלים – אז וגם היום, מפרגנים מאוד.

בהמשך חיי המקצועיים, גם כראש החוג לסייעוד במכללה האקדמית בצפת וגם כמנהלת ביה"ס האקדמי לאחיות ב"וולפסון", רכשתי ניסיון רב בהוראה, בהנחיה, במחקר ובפיתוח תכניות לימוד בדגש על כשירות תרבותית. הניסיון והידע אפשרו לי להכניס את התחום ללימודי הסייעוד: גם כקורס נפרד, גם כסמינר מחקר וגם כחוט השני בכל הלימודים הקליניים. הכוונה בשזירת התכנים הללו בלימודים היא ליצור הבנה אצל האחיות העתידית, הבנה כי רגישות והכרה בייחודיותו של המטופל, יוצרת יחסי אמון טובים יותר, הענות ושיתוף פעולה גבוהים יותר. ברגע שהצלחנו להראות ללומדים כי לכל אדם יש תרבות ורקע תרבותי, וכי המוצא שלו, המאפיינים התרבותיים שלו, יוצרים שונות בתגובות ובהתנהגויות, הרי שכדי להצליח בטיפול אנו כאנשי סיעוד חייבים להכיר את השונות ולהתאים את הטיפול לשונות אלו.

לצערי, בינתיים, בליבה המעודכנת של 2012 ההנחיה ללמד את נושא הכשירות התרבותית כבר לא נמצאת. אני משערת כי תכנים הללו נכנסו לתכניות הלימודים בדרכים אחרות, וכי יש כבר מספיק מרצים וחוקרים שהנושא קרוב מאוד לליבם. עם זאת, נראה לי שבמכללות החדשות לא בטוח שמלמדים את התכנים הללו.

כשירות תרבותית וחינוך בסייעוד

אישית, אני מעוניינת מאוד להפיץ את התחום ולכן אני מלמדת כשירות תרבותית כמעט בכל מקום, באדיקות רבה, מרבית הפעמים בהתנדבות, במוסדות בריאות שונים וכן בגופי ההכשרות במוסדות אשפוז ובקהילה. ההדרכות שאני מעבירה עוסקות בהקשרים מאוד מגוונים כמו הקשר בין זקנה ועוני לבין כשירות תרבותית, התמודדות עם המוות בתרבויות שונות וכדומה.

בבית הספר לאחיות ב"וולפסון", הנושא שזור לאורך הלימודים, כבר מתחילתם. בכל מחזור שנפתח, אני נכנסת בתחילת הלימודים ומחברת אותם לשונות התרבותית של התלמידים עצמם, כי משם מתחילים. אני מעבירה את המסר במעין סדנה, ומבהירה איך הנושא יבוא לידי ביטוי בלימודים ובתפקיד האחות בעתיד.

בשנה א' יש לנו קורס בסוציולוגיה של הבריאות, שחלק נכבד ממנו עוסק בכשירות תרבותית בנושאים כמו מדיניות בעולם ובארץ, תכניות למניעת אי-שוויון במערכת הבריאות וכדומה.

במיקוד על תחום הסייעוד, אנחנו מלמדים אומדן תרבותי למטופל, הגדרות שונות לבריאות ומחלה, תיאוריות שונות בסייעוד ומתרגלים את אחד הכלים הטובים ביותר של רייצל ספקטור (Spector) הבוחן כיצד בתרבויות שונות שומרים, מקדמים ומרפאים מצבי בריאות וחולי בתחום הרגשי, הפיזי והרוחני. זה כלי שמאוד קל להשתמש בו והוא פותח אפשרויות להבנת מנהגים ואמונות קשורות בריאות. היה יכול להיות נהדר, אם אחיות ישתמשו בו. גם במסגרת שיעורי תקשורת בסייעוד, נלמדים היבטים רב תרבותיים.

אמדן כמקדם תכנון התערבות

Spector E.R (2001) Cultural Diversity in Health and Illness

תחום רוחני	תחום נפשי	תחום פיזי	
			שימור בריאות
			מניעת מחלות
			ריפוי מחלות

בשנה ב', אנחנו מעבירים עוד סדנה בנושא כשירות תרבותית. גם בהתנסויות בשטח, אנחנו משתדלים לעסוק בתכנים של כשירות תרבותית. בנוסף, בסמינרים תלמידים רבים בוחרים לעסוק בנושא הכשירות התרבותית.

כאמור, אני מוצאת הזדמנויות נוספות להכניס את התכנים, לא רק במסגרת השיעורים הפרונטליים. למשל, כל שנה יש לתלמידים יום גיבוש והדגש שאנחנו בחרנו הוא רב תרבותיות וגיוון. אנחנו מקיימים סיורים במקומות קדושים לדתות השונות בירושלים, ביפו ובצפון; לקחנו את התלמידים ל"דיאלוג בחשכה" במוזיאון חולון, נפגשנו עם אנשים מעמותת "אנוש" ועוד.

ב"וולפסון" יש לנו כמה תכניות מיוחדות, שגם בהן אנחנו משלבים את תחום הכשירות התרבותית. למשל, תכנית "פסגה" המכשירה עתודאים לסייעוד. במסגרת הלימודים, מוקצות 160 שעות לנושא לבחירת בית הספר. במסלול העתודאים בנינו תכנית בדגש על כל הנושא הרב תרבותי. לשם נכנסים גם תכנים של הצבא כתרבות ארגונית ותכנים שקשורים ברב תרבותית בחברה הישראלית. אורנה שני, מהמרכז הבין-תרבותי, בנתה לנו תכנית מאוד מגוונת ואנחנו מעבירים אותה כבר שלוש שנים.

השנה אנחנו פותחים מחזור שני שמיועד לבני הקהילה האתיופית: חצי שנה מכינה ואחריה לימודי סיעוד. במכינה – אנחנו מלמדים תכנים של סיעוד (כימיה, אנטומיה, סוציולוגיה, חשבון רפואי) – תכנים שאנחנו יודעים שהתלמידים נתקלים בהם בקושי. מי שעובר את המכינה, ממשיך ללימודי הסיעוד. הפרוייקט החל ביוזמת אחראית החינוך בעיריית בת-ים. בעיר מתגוררת קבוצה גדולה של יוצאי אתיופיה והיא רצתה מאוד לקדם את השכלתם ואת הקריירה שלהם. העירייה איתרה את המועמדים והקצתה מלגות.

במחזור הקודם למדו הסטודנטים חלק מהנושאים עם המסלול של הסבת אקדמאים לסייעוד. אחת ההערות שלהם בסוף התכנית הייתה שהם הרגישו שהלמידה המשותפת יצרה מצב בו הם הרגישו שכל הזמן משווים בינם לבין האחרים ומתייחסים אליהם כחלשים יותר (ההערה הגיעה מצידם של תלמידים חלשים יותר). במחזור הנוכחי, פתחנו את הרישום ליוצאי אתיופיה מרחבי הארץ ולא רק מבת ים וקיימנו מבחני סינון וקבלה. הלימודים יתקיימו בנפרד רק לתכנית הייחודית.

לאור ההערה של התלמידים מהמחזור הראשון, אני תוהה האם המסלול הנפרד משמעותי אינטגרציה או סגרגציה – ואין לי תשובה. מצד אחד יש לתלמידים יוצאי אתיופיה צרכים ייחודיים; ואם אני מלמדת על התאמת הטיפול לצרכי המטופל, אז עלי לפעול ברוח דומה גם בחינוך. מאידך גיסא, יש תלמידים שבאים בטענות על יחס שמחזק את השונות (גם מצד הסטודנטים שאינם יוצאי אתיופיה).

באשר להכשרת המרצים בכשירות תרבותית, השנה מינהל הסיעוד קבע יעד: מינוי ממוני כשירות תרבותית בבתי ספר לסייעוד, וגם בכל בית חולים בתחום הסיעוד. כל בית ספר לסייעוד שלח מורה אחד, ומשרד הבריאות ומס"ר (המרכז לסימולציה רפואית ב"שיבא"), ערכו סדנאות בכשירות תרבותית. תפקידם של ממוני הכשירות להדריך את המורות האחרות ואת המדריכים הקליניים בשדה לפיתוח מודעות באמצעות סימולציות.

פרט להכנסת הכשירות התרבותית לתכנית הלימודים, אנו עושות עוד פעולות שמטרתן להפוך את בית הספר עצמו ליותר כשיר תרבותית ולשונית: לאור העובדה שיש לא מעט סטודנטים ששפת אימם אינה עברית יצרנו פונקציה שנקראת דיקנט הסטודנטים, שלא קיימת בבתי הספר לסייעוד. אחת המורות מלווה את הסטודנטים, בעיקר בשנה הראשונה, ובייחוד את אלו ששפת אמם אינה עברית. היא מנסה לזהות בעיות ולמצוא פתרונות – למשל חונכים משנים מתקדמות יותר.

החלטה נוספת שקיבלתי היא שבסמסטר א' של הלימודים כל מי שעברית אינה שפת אמו, ללא יוצא מהכלל, יקבל חצי שעה תוספת זמן במבחנים. שמנו לב, שאחרי שני סבבי מבחנים הם לא צריכים את התוספת (אבל מי שיבקש, יקבל). חלק מהתלמידים לא מנצלים את ההתאמה הזו, אבל זה נותן להם ביטחון ומרגיע אותם מאוד.

לגבי התאמות תרבותיות אחרות – זה קצת מורכב במסגרת הקיימת. אנחנו מתחשבים מאוד בנושא החגים, למשל. אני יודעת שלא מספיק להתחשב, אלא, באופן אידיאלי, צריך לעשות התאמות. אבל בתכנית הלימודים חודש הרמדאן, למשל, לא נלקח בחשבון בגלל האינטנסיביות של תכנית הלימודים. כמו כן, אין למוסלמים, וגם לא ליהודים, מקום תפילה ייעודי, אם כי הם יכולים לקבל כיתה לצורך התפילה.

הגיוון התרבותי של הסטודנטים מתבטא, לעתים, במתיחויות סביב סמלים וחגים לאומיים. ביום הזיכרון לחללי צה"ל, כמעט בכל שנה יש לנו בעיה. שמנו לב שבשנים האחרונות יותר תלמידים ערבים פועלים בצורה מתריסה בעת הצפירה. קשה מאוד לנו להתמודד עם התנהלות זו. באחת השנים, ההתנהגויות האלה קרו מול החלון של המשרד שלי. מאוד התלבטתי אם יש מקום לבוא ולדבר איתם. בניסיון לפתור את החיכוך, הוצאתי הודעה שאם אפשר, שמסלול הסבת אקדמאים לא ילמד ביום הזיכרון ואז יהיו פחות עימותים. אני יודעת אם זה הפתרון הטוב ביותר, אבל זה חוסך עימות. לגבי סטודנטים של המסלול האקדמי, הכללים נקבעים על ידי האוניברסיטה.

נקודה רגישה אחרת נוגעת להשמעת ההמנון בטקסים. בטקסים בבית הספר משמיעים את "התקווה". ברוב המקרים הסטודנטים הערבים מאוד בשקט, גם אם הם אינם עומדים בעת השמעת ההמנון. בשנים האחרונות שיתי לב שהם מתחילים לעזוב את האולם עם השמעת ההמנון. אני מאמינה שיש לזה סיבות מבחינתם. אנחנו מדברים על המתיחויות החברתיות-פוליטיות הללו בתוך הצוות, אבל עם הסטודנטים פחות.

נוסף על הצעדים הארגוניים, יש כל מיני התאמות שאני עושה במסגרת התפקיד והסמכויות שלי, ובמסגרת השקפת עולמי. למשל, מועמד שאומר לי שהוא הראשון במשפחה שלומד לימודים גבוהים, הרבה פעמים אני אתן לו העדפה על פני מישהו אחר שיש לו נתונים דומים ובא ממשפחה משכילה.

אתגרים בהוראת כשירות תרבותית

עיקר הבעייתיות בהוראת כשירות תרבותית בבית הספר היא חוסר היכולת של הסטודנט להבין למה הוא צריך לעסוק בנושא, למה זה רלוונטי לו. אנחנו נתקלים באמירה הזו לא רק לגבי כשירות תרבותית, כי גם ביחס לכל הנושאים המוגדרים כנושאים "רכים". הסטודנטים לסיעוד מכוונים מאוד לתכנים הרפואיים וקשה להם להבין את המשמעות ואת החשיבות של נושאים "רכים" יותר. כי כשסטודנט צריך ללמוד אנטומיה, מבחינתו כשירות תרבותית, או חמלה, או סובלנות אינם בעדיפות ראשונה. יש תחושה שהתלמידים נמצאים במעין הישרדות, בתחומים מאוד קונקרטיים. כדי להתגבר על המחסום הזה, יכול להיות שצריך לתכנן אחרת את ההכשרה, במקצועות הטיפוליים: לסיים ללמוד את כל התכנים הרפואיים מקצועיים, אלו הדורשים בעיקר מעורבות קוגניטיבית גבוהה בשנה הראשונה והשנייה ללימודים. בשלב השני, בשנה השלישית – ללמוד את כל התחומים הרכים, כמו תקשורת, כשירות תרבותית והתמודדות עם מצבים רגשיים, בשילוב התנסות בשטח להתמודדות עם תחומים אלו ובפיקוח המערכת המכשירה. ואז, בשנה האחרונה, הרביעית, לעשות אינטגרציה בין כל תחומי הלימוד תוך כדי התנסות קלינית בשטח - בפיקוח השדה הקליני ולא המערכת המכשירה. אנחנו הצענו תכנית כזו למנהל הסיעוד.

אפשר לומר שלקראת סוף הלימודים של הסטודנט לסיעוד, מגיעה פתאום ההבנה לגבי מהות הכשירות התרבותית וחשיבותה. הבעיה היא שבשטח אין תמיכה בתפיסה ובפרקטיקה: השטח דורש שאנשי הסיעוד יתנו תרופות, יעבדו במשמרת, יתנו תפוקה. למעשה, לא בודקים את מיומנויות התקשורת והכשירות התרבותית. בפועל, יוצא שאחיות בעלות וותק של חמש שנים, אפילו לא זוכרות שהן למדו את נושא הכשירות התרבותית או הרב תרבותיות בסיעוד.

אני חושבת שהפנמה, בשלבים, של מושג הכשירות התרבותית, היא קריטית. הסטודנט צריך לשמוע ולהבין ולהכיר את התרבות שלו, ראשית דבר. סטודנטים רבים ציינו לא פעם אחרי הסדנה של שנה א' כי הם לא ידעו הרבה דברים על התרבות שלהם. בהמשך הוא צריך להבין כיצד תרבות - הכוללת מנהגים, אמונות, וכדומה, יכולה להשפיע על התנהגות ועל כן גם על הבריאות. רק בשלב מאוחר יותר בלימודים, מחברים אותו לשונות התרבותית במדינת ישראל, לקבוצות התרבותיות הקיימות בה ורק בשלב האחרון של הלימודים – צריך לקשר את התיאוריה למה שנעשה בשטח באמצעות ביצוע אומדנים תרבותיים והתערבויות מותאמות תרבותית. אין ספק שתחום הכשירות התרבותית צריך להיות מובנה בכל תכנית הלימודים, אבל יש לזה משמעות מבחינת שעות ועלויות.

סיכום

הדרך הארוכה שעשיתי מלמדת אותי שצריך לנסות ולהעז. אסור להתייאש, גם אם לא מצליחים בפעם הראשונה. צריך לנסות לקדם את הנושא מזווית אחרת, מאחר שמדובר בנושא חדשני שעוד מחפש את מקומו. תובנה נוספת היא התאמת התכנים למסלולי הלימוד. ההרכבים של המסלולים שונים מאוד, ולכן מה שמתאים לקבוצה אחת לא בהכרח מתאים לקבוצה אחרת.

נקודת מבט אישית

מזה הרבה שנים אני משתמשת במשפט מפורסם של שמעון פרס, שאמר אותו בנאום המינוי לכהונתו הראשונה כנשיא:

"כחברה, מה שחשוב הוא: למצות את המאחד ולכבד את המייחד".

זה, מבחינתי, המוטו שלי. אני מנסה ליישם אותו ופותחת במשפט הזה את כל ההרצאות שלי. אני חיה ופועלת לפי המסר במשפט, ומקווה שיתייחסו אלי באותו האופן.

אתם מוזמנים לשאול שאלות ולהמשיך את הדיון בערוצים הבאים:

- קבוצת הדיון בנושא כשירות תרבותית בבריאות CC-HEALTH-IL@googlegroups.com
- ד"ר שרה נסים - saran@wns.gov.il